

κακούργότεροι μὲ τὴν ἐπιορκίαν; ἀλλ' ὅταν φθάσῃ ποτὲ ὁ ἄνθρωπος νὰ βεβαιώσῃ μεθ' ὄρκου, χρέος ἔχει νὰ τὸ διατηρῇ μέχρι θανάτου· καὶ ὅς τις ἀθετεῖ τὸν ὄρκον, καταφρονεῖ καὶ ἑαυτὸν ὡς ἀπατεῦνα καὶ ψεύστην, καταφρονεῖ καὶ τὸν πρὸς τὸν ὁποῖον ὑπεθήχθη, καταφρονεῖ, τὸ μέγιστον, καὶ τὸν ἔφορον τῆς ὑποσχέσεως του, πρὸς τὸν ὁποῖον ὠρκίσθη. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπιορκία πάντοτε καὶ πανταχοῦ νομίζεται βδελυκίτατον ἀμάρτημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ τῶν καθηκόντων τῆς φιλίας.

ΡΕΓ΄.

Απὸ τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις, διὰ τῶν ὁποίων λαμβάνουσι χωριστὴν τινα μορφήν τὰ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα, πρώτην πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὴν σχέσιν τῆς φιλίας. Φιλία εἶναι δύο προσώπων ἔνωσις, στηριγμένη εἰς ὑψηλότερον τινα βαθμὸν τῆς ἀμοιβαίας εὐνοίας, σκοπὸν ἔχουσα τὴν κοινὴν καὶ τῶν δύο τελειότητα καὶ εὐδαιμονίαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ τῆς εὐνοίας βαθμὸς εἶναι τι ἀπροσδιόριστον καὶ ἀπροαίρετον· διὰ τοῦτο δὲν ἔμπορεῖ νὰ προσταχθῇ ἀπὸ τὸν Λόγον ὡς καθήκον φιλία πρὸς πάντας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ εἰς τὴν σχέσιν ταύτην εὐνοία εἶναι τι κατὰ πάντα προσωπικόν· διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐκφυλισθῇ εἰς ἀποκλειστικὴν καὶ ἀπόλυτον συνέργειαν τοῦ σκοποῦ ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο φιλία εἰλικρινῆς γεννᾶται μόνον εἰς ἐναρέτους καρδίας· καὶ εἰς αὐτὰς πάλιν ἡ φιλία

γίνεται ἀρετῇ, καθὼς θέλει γενῆν φανερόν, ἐκ τῶν ἐφεξῆς παραγράφων.

ΡΞΔ'. Πρὸς διασάφησιν τῆς ἰδέας τῆς φιλίας θέλομεν παραβάλλειν τὸν ὄρισμόν τούτου μετὰ τὸν Ἀριστοτελικόν, ὅς τις τὴν ὀρίζει » Εὐνοϊαν ἐν ἀντιπεπονησὶ, μὴ λαυθάνουσαν (Ἠθικ. Νικομ. Θ', 4). « Τὸ ἔσχατον γνώρισμα τοῦ ὀρισμοῦ εἶναι ἀναγκαιότατον εἰς τὴν φιλίαν· διότι ἐὰν δύο τινὲς εὐνοῶσιν πρὸς ἀλλήλους χωρὶς ναὶ τὸ ἐξεύρωσιν, θέλουν εἶσθαι δύο ἄγνωστοι καλοθελήται ἀλλήλων χωρὶς ναὶ ἐμπορῶσι ναὶ ὀνομάζονται φίλοι· προσέτι εἰς τὴν φιλίαν ἡ εὐνοϊα πρέπει ναὶ εἶναι ἐν ἀντιπεπονησὶ, ἢ γοῦν ἀμοιβαία· διότι, ἐὰν ὁ εἷς ἀγαπᾷ τὸν ἄλλον, ὁ δὲ ἄλλος οὗτος μισεῖ τὸν πρῶτον, ἢ καὶ εἶναι ἀδιάφορος πρὸς αὐτόν, δὲν ἐμπορεῖ τις ναὶ ὀνομάσῃ τούτους φίλους. Ἡ δὲ εὐνοϊα δὲν πρέπει ναὶ εἶναι ἡ τυχούσα, οὐδ' ὁ καιώτατος αὐτῆς βαθμὸς, διὰ ναὶ ἀποτελέσῃ τὴν φιλίαν. Ἐδῶ ἀπαιτεῖται ἀναμφιβόλως ἰδιαίτερα τις κλίσις, θεμελιουμένη εἰς τὴν ἀτομικότητα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ δὲν εἶναι ἡ αὐτῇ, τὴν ὁποίαν συνήθως ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους ὅσοι συναναστρέφονται μετ' ἀλλήλων· ἀλλὰ τὸ ὕψος τούτου τοῦ βαθμοῦ, ἢ ἡ ἐπίτασις τῆς ἀμοιβαίας εὐνοϊας δὲ δύναται τὰ προσηρισθῆναι.

ΡΞΕ'. Διὰ τοῦτο ἡ φιλία ἐμπορεῖ ναὶ εἶναι ἰσχυροτέρα καὶ πιστοτέρα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον· καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο ἐμπορεῖ ναὶ ἐκτείνεται εἰς πλείωτερα ἢ ὀλιγώτερα πρόσωπα· ὅσον ὅμως ἐκτείνεται, τόσον ἐξασθενίζει· καὶ ὁ πάμφιλος εἶναι κυρίως ἄφιλος· καὶ εἶναι πολλὰ ὀρθῆ ἢ τοῦ Σταγειρίτου παροιμία, ὧ φίλοι, οὐδεὶς φίλος· διὰ τοῦτο ἡ πάντῃ ἐσωτερικὰ φιλία, ὅπου τὰ δύο πρόσωπα εἶναι καρδιά μία καὶ ψυχὴ μία, ἐμφιλοχωρεῖ μόνον μεταξὺ δύο, καὶ τὰ κάμνει τόσον ζηλότυπα, ὅσον καὶ ὁ Ἔρως τοὺς ἀμοιβαίως ἐρωτολήπτους. Τιαῦται ὅμως φιλίαι εἶναι σπανιώτατα φαινόμενα.

ΡΕΣ'. "Οτι δὲ ἡ φιλία δὲν δύναται νὰ προσταχθῇ ὡς καθῆκον (ΡΕΓ'), εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν προειρημένων· πρέπει νὰ γεννηθῇ αὐτόματος, καὶ γεννᾶται εὐθὺς ἀπὸ συνέλθωσιν ἀνθρώποι, οἵτινες ἀρμόζονται μετ' ἀλλήλων διὰ νὰ γείνων· φίλοι· ὅλλὰ τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ συμβεβηκότος, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ προσταχθῇ. Ἰπάρχουσι δὲ καὶ ἀνθρώποι, ὅχι κακοήθεις ἄλλως, οἵτινες δὲν ἔχουσι τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο αἴτισμα· δὲν ἐμποροῦν λοιπὸν νὰ εὐώσωσι τὴν ὑψηλότεραν ἐκείνην εὐνοίαν, ἣτις εἶναι ἀναγκαία εἰς τὴν φιλίαν, ἐπειδὴ δὲν εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν των. Τιοῦτοι μάλιστα εἶναι εἰρηραλῆροι, οἵτινες καὶ ἐκ φύσεως εἶναι ψυχρότεροι, καὶ πολλὰ παθόντες εἰς τὴν ζωὴν των ἀπὸ κακοτροπίαν τῶν ἀνθρώπων, γίνονται ἀνεπιτήδαιοι εἰς φιλίαν· ἐξ ἐναντίας δὲ ἡ νεύτης διὰ τὴν θερμότητα καὶ τὴν κλίσειν τοῦ νὰ συνάπτεται μὲ ὄλους, ἔχει τὴν ἀπαιτουμένην εὐνοίαν, καὶ ἀποκτᾷ διὰ ταύτης φίλους· ὄλοι σχεδὸν οἱ ἀληθινοὶ γίλοι ἀποκτῶνται εἰς τὴν νεότητα.

ΡΕΖ'. Καθῆκον ὅμως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, ἀφ' οὗ ἀποκτήτῃ φίλου, ὅχι μόνον νὰ διατηρῇ, ἀλλὰ καὶ ν' αὐξάνῃ τὴν φιλίαν, ὅσον συγχωρεῖ ἡ Ἠθική· διότι, ἂν εὐρεθῇ κατὰ δυστυχίαν κακοήθης ὁ φίλος, καὶ ὕστερ ἀπὸ πολλοὺς ματαιοὺς κόπους δὲν ἐμπορέσωμεν νὰ τὸν φέρωμεν εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον, εἶναι κίνδυνος τῆς ὀρεγῆς νὰ βαστάζωμεν τὴν φιλίαν του. Ἐὰν ὅμως πρέπη νὰ κόψωμεν τὴν φιλίαν του διὰ μιᾶς, ἢ νὰ τὴν ἐξηλώσωμεν κατ' ὀλίγον, δὲν ἐμπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ ἐν γένει, ἐπειδὴ κρέματα τὸ τιοῦτον ἀπὸ παλλὰς περιστάσεις.

ΡΕΗ'. Οἱ φίλοι εἶναι ἰσότιμοι· καὶ εἰάν ἐμποροῦν νὰ εἶναι ἄνισα ἡλικία, διαγωγῇ, τύχη καὶ ἄλλα τινα περιστατικά· μὴ ὄλον τοῦτο καὶ αἱ διαφοραὶ αὗται δὲν ἐμποροῦν νὰ εἶναι με-

γάλαι, ἐπειδὴ ἐξασθενίζουσι τὴν εἰλικρίνειαν· διὰ τοῦτο σπανιότατον πρᾶγμα εἶναι νὰ ἔχωσι φίλους εἰλικρινεῖς οἱ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες.

Σημειώσεις. Εἶναι ἄραγε πολλὰ τὰ εἴδη τῆς φιλίας; Ὁ Ἀριστοτέλης (Π.Θικ. Νικομ. Θ', 3, 4.) καταριθμῆ τρια· φιλίαν διὰ τὸ ἡδύ· φιλίαν διὰ τὸ χρήσιμον· φιλίαν διὰ τὸ ἀγαθόν· ἀλλ' ὁμολογεῖ ὁ αὐτός, ὅτι αἱ δύο πρῶται δὲν εἶναι εἰλικρινεῖς, ἐπειδὴ εἰς αὐτάς δὲν ἀγαπᾷ τις τὸν φίλον, ἀλλὰ τὸν ἑαυτὸν του· ἐκεῖνον δὲ, μόνον διὰ τὴν ἡδονὴν καὶ ὠφέλειαν· διὰ τοῦτο φιλίαι τοιαῦται δὲν εἶναι οὐδὲ διαρκεῖς, ἐπειδὴ καὶ ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὠφέλεια εἶναι πράγματα εὐμετάβλητα· τελεία φιλία εἶναι μόνον ἡ στηριζομένη εἰς τὸ ἀγαθόν, καθὼς πάλιν εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης «Τελεία ἐστὶν ἡ τῶν ἀγαθῶν φιλία καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίων· οὗτοι γὰρ τὰ μὲν ἑμοίως ἀλλήλοις βούλονται, ἢ ἀγαθοῖ» (Ἠερ. 4.)· ἀλλ' ἡ τελεία φιλία περιεχει τρέπον τινα καὶ τὰς ἄλλας δύο· εἰσὶτι προξενεῖ καὶ ἡδονὴν καὶ ὠφέλειαν. Αὕτη ποτὲ δὲν προξενεῖ βλάβην εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ποτὲ δὲν παρακινεῖ τὸν φίλον νὰ καμῆ κακὸν εἰς τρίτον τινα πρὸς χάριν τοῦ φίλου, ἐπειδὴ ὁ ἀγαθὸς φίλος ποτὲ δὲν ἐκκαίονει τοιαῦτα πράγματα. Εἶναι λοιπὸν μία μόνον ἡ φιλία, εἴναι καὶ, διηρημένη εἰς πολλὰ ἄτομα, ἐμπορῆ κατὰ τὸν ἰδιαίτερον χαρακτῆρα τῶν φίλων, νὰ ἀναδέχεται καὶ αὕτη διαφόρους χαρακτῆρας.

ΡΞΘ'. Ἐναντία τῆς φιλίας εἶναι ἡ ἔχθρα· ἡ σχέσις αὕτη, διὰ τῆς ὁποίας οὐσνοεῖ τις τὸν ἄλλον οὕτως, ὥστε ζητεῖ νὰ ἀφανίσῃ κατὰ πάντα τρόπον τὴν τελειότητα καὶ εὐδαιμονίαν του, εἶναι μονομερῆς· διὰ τὰς ἐναρέτους καρδίας. Ὁ ἐνάρετος λοιπὸν κἀνεὸς δὲν εἶναι ἐχθρὸς· εἴαν δὲ ἔχη ἐχθρούς, δὲν ἀνταμείβει εἰς αὐτούς κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἀλλ' εἴαν δὲν δύνηθῃ νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὴν ἔχθραν μὲ τὴν μεγαψυχίαν καὶ γλυκεῖαν διάθεσίν του, ἀντίσταται μόνον εἰς αὐτούς, ὥστε νὰ μὴ ἐμπόρουσιν νὰ ἐκτελῶσι κατ' αὐτοῦ τοὺς κακοῦς των σκοπούς. Τὸ δὲ νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς ἐχθρούς μας εἶναι τόσον καθῆκον μας μόνον, ὅσον καὶ αὐτοὶ περιέχονται εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, τὴν ὁποίαν προστάζει γενικῶς ἡ Ἠθικὴ ν' ἀγαπῶμεν.

ΡΟ'. Ὁ κακὸς εἶναι φύσει ἐχθρὸς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εἰνα-

ρέτου· καὶ ὅταν δοθῶσι περιπτώσεις, ἀμέσως δεικνύει τὴν ἐχθρικὴν του διάθεσιν· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος τρέπεται, καὶ μετανοεῖ πολλάκις διὰ τὰ κακά του, καὶ ζητεῖ νὰ πράξῃ ἀγαθά· διὰ τοῦτο ὅταν ἐχθρὸς ζητῇ φιλίωσιν, εὐθὺς ἔχομεν εὐχόμενοι νὰ τοῦ δώσωμεν πρῶτοι ἡμεῖς τὴν χεῖρα· ὁ ἐνάρητος ἐμπορεῖ μὲ τὴν μεγαλοψυχίαν του, ἤγουν μὲ τὸ νὰ ἀγαθοποιῇ τὸν ἐχθρὸν του, ὅταν τὸ καλὴ ἢ χρεία, νὰ διορθώσῃ καὶ νὰ βελτιώσῃ τὰ ἥθη τοῦ ἐχθροῦ· ποτὲ δὲν πρέπει (οὐδὲ τὸ κάμνει βέβαια ὁ ἐνάρητος) νὰ ζητῇ ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ του, ἀλλὰ μόνον νὰ υπερασπίσῃ τὸν ἑαυτόν του ἀπὸ τὰς ἐχθρिकास του καταδρομάς.

ΡΟΑ'. Ὅτι δὲ τὸν ἐχθρὸν δὲν δυνάμεθα ν' ἀγαπῶμεν ὡς τὸν φίλον, εἶναι φανερόν· διότι τοῦτο εἶναι ἐναντίον τῆς φύσεως, καὶ τοιαῦτα πράγματα δὲν ἀπαιτεῖ ὁ Λόγος· ὁ Λόγος ἀπαιτεῖ μόνον γὰ μὴ μισῶμεν τὸν ἐχθρὸν, καθὼς οὐδὲ πάντα ἄλλον ἄνθρωπον· διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐθνικὸν λεγόμενον μῖσος ἀπαγορεύει ὁ Λόγος· καὶ ἐν καιρῷ πολέμου προτρέπει καὶ κατὰ τῶν ἀόπλων ἐχθρῶν, καὶ κατὰ τῶν ὀπλισμένων, ὅταν αἰχμαλωτισθῶσιν, ἢ πληγωθῶσιν, νὰ δεικνύωμεν πᾶσαν περιποίησιν, καὶ περίθαλψιν, τὴν ὁποίαν χρεωστοῦμεν ἐν γένει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5.

Περὶ κοινωνικῶν καθηκόντων.

ΡΟΒ'.

Τὰ κοινωνικά καθήκοντα ἀποβλέπουσι τὸ κοινὸν ἀγαθόν, ἢ

τὸν κοινὸν σκοπὸν κοινωνίας τινος, τῆς ὁποίας εἶναι τις μέλος· φυλάττοντες δὲ τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα, χρεωστούμεν πολλάκις νὰ θυσιάσωμεν καὶ ἑαυτοὺς πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ κοινοῦ ἐκείνου σκοποῦ. Τιαῦτα φρονήματα, ὅταν ἐπικρατῶσιν εἰς τὰς τῶν ἀπάντιον καρδίας (ἤγουν ὅταν ἅπαντες εἶναι ἐνάρετοι) ὀνομάζεται δημόσιον πνεῦμα (esprit de corps, public spirit), τὸ ὅποion τότε μόνον ἔχει ἠθικὴν ἀξίαν, ὅταν καὶ ὁ σκοπὸς τῆς κοινωνίας καὶ τὰ πρὸς ἐπίτευξιν τούτου μέσα εἶναι ἀγαθὰ. Εἰς τὴν ἠθικὴν δὴ κοινωνίαν ὑπέκεινται ἐξαιρέτως εἰς ἐξέτασιν, ἢ οἰκιακὴ, καὶ ἢ πολιτικὴ, περὶ τῶν ὁποίων λέγομεν εὐθὺς τὰ χρειώδη.

ΡΟΓ΄. Εἰς τὴν οἰκιακὴν κοινωνίαν καθήκοντα εἶναι τὰ ἑφεξῆς.

α΄. Καθῆκον τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους νὰ δεικνύωσιν ἀμοιβαίως τιμὴν καὶ ἀγάπην καὶ πίστιν, χωρὶς τῶν ὁποίων δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἐπιτυχηθῇ ὁ σκοπὸς τῆς γαμικῆς κοινωνίας.

β΄. Καθῆκον τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα νὰ φροντίζωσιν, ἕσπου δύνανται, διὰ τὴν σωματικὴν ἄσκησιν καὶ τὴν πνευματικὴν αὐτῶν παιδείωσιν· καὶ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς, νὰ δεικνύωσι πρὸς αὐτοὺς σέβας καὶ εὐγνωμοσύνην καὶ ἀγάπην διὰ τὴν ὁποίαν λαμβάνουσιν ἀπ' αὐτοὺς ἀνατροφὴν, καὶ περιποιήσιν εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας των.

γ΄. Καθῆκον τῶν κυρίων πρὸς τοὺς ὑπηρέτας, νὰ δεικνύωσι πρὸς αὐτοὺς ἐπιείκειαν καὶ παράβλεψιν· τῶν δὲ ὑπηρέτων πρὸς τοὺς κυρίους, νὰ εἶναι ὑπήκοοι καὶ πιστοί· νὰ γνωρίζωσι δὲ καὶ τὰ δύο μέρη τὰς σχέσεις των.

δ΄. Καθῆκον ὅλων τῶν μελῶν τῆς οικογενείας εἶναι νὰ ἀγωνίζωνται καθ' ὅλους τοὺς συγχωρημένους τρόπους διὰ τὴν κοινὴν εὐτυχίαν τῆς οικογενείας. Ἐντεῦθεν δὲ πορίζονται καὶ

τὰ τῶν συγγενῶν πρὸς ἀλλήλους καθήκοντα. Θέλομεν δὲ ἐξετάσειν χωριστὰ καθὲν ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων εἰς τὰ ἐφεξῆς.

ΡΟΔ'. Ἡ γαμικὴ κοινωνία στηρίζεται εἰς τὴν τιμὴν καὶ ἀγάπην· καὶ ὁ Λόγος δὲν τὸ συγχωρεῖ νὰ συζευγνύωνται δίω γαμικῶς χωρὶς ν' ἀγαπῶνται καὶ νὰ τιμῶνται, ἤγουν ἀπαγορεύει τοὺς χρηματικούς ἢ δι' ἄλλας σχέσεις γινομένους γάμους. Ἐὰν δ' εὐρεθῇ τις εἰς τῆς αὐτῆς γαμικῆς ἔνωσιν, χρέος τοῦ εἶναι νὰ διεγείρῃ κατ' ὀλίγον εἰς ἑαυτὸν τὸ αἰσθημα τῆς ἀγάπης· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγάπη τοῦ γάμου κυρίως εἶναι σωματικὴ, καὶ ἐπομένως μεταβλήτη, διὰ τοῦτο χρέος ἔχουν οἱ σύζυγοι νὰ τὴν μεταβάλουν κατ' ὀλίγον εἰς φιλίαν σταθεράν καὶ ἄτρεπτον. Ἐκ ταύτης ἔπεται καὶ τὸ καθήκον τῆς γαμικῆς πίσεως. Ἢ γαμικὴ ἀπιστία, ἤγουν ἡ ἀνάπαυσις τῆς σαρκικῆς ὀρμῆς διὰ ξένου ὑποκειμένου ἀπαγορεύεται καὶ ἀπὸ τὸν νόμον τοῦ δίκαιου, καὶ θεωρεῖται ὡς ἀκύρισις τῆς γαμικῆς συνθήκης (Περὶ Δικ. ΣΘ', β'). ἄλλ' ὁ ἠθικὸς νόμος χωρεῖ ἔτι περαιτέρω· ἐκλαμβάνει ὡς ἠθικὴν ἀπιστίαν, εἰάν ὁ εἰς σύζυγος ἀγαπᾷ πλειότερον ἀπὸ τὸν ἄλλον σύζυγον ἄλλο τρίτον ὑποκείμενον· διὰ τοῦτο καὶ οἱ οἰκιακοὶ λεγόμενον φίλοι παλλάκις γίνονται αἰτία σκανδάλου εἰς τὰ ἀνδρόγυνα, εἰάν ἡ πρὸς τούτους ἀγάπη τοῦ ἐνὸς συζύγου δὲν περικλείεται εἰς ὄρια τινα, μ' ὅλον ὅτι ἡ τῆς αὐτῆς ἀγάπη ἐμπορεῖ καθ' ἑαυτὴν νὰ εἶναι ἀνεύθυνος. Αἱ γυναῖκες πρέπει νὰ οἰκονομῶσι πλεον τὴν ἀταξίαν τοῦ ἀνδρός μὲ ὑπομονὴν καὶ ὑπόκρισιν ἀγνοίας, εἰάν τὸν καταλάβωσιν ἄπιστον· ὁ μισθός τῶν εἶναι μέγας, εἰάν μὲ τὴν φρόνησίν τῶν στρέψωσι τὸν ἄνδρα εἰς τὰ ἔρια τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀρετῆς.

ΡΟΕ'. Ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων εἶναι καθήκον τῶν γονέων ἱερώτατον, ἐπειδὴ πᾶσα τελειοποίησις τῆς ἀνθρωπότητος κρέμαται ἀπὸ τὴν ἀνατροφήν. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τῶν

ἔμβρυον, τὸ ὅποιον εἰς τὸν ὄχι δικανικῶς (Περὶ Δικ. ΡΨ.) , ἀλλ' ἠθικῶς εἶναι ἄνθρωπος, ὅς τις ἀσυνειδήτως γίνεται καὶ εἰσπλάττεται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς του. Καθῆκον λοιπὸν τῆς μητρὸς εἶναι νὰ μὴ κάμνητι, τὸ ὅποιον βλάπτει τὸν μικρὸν τοῦτον ἄνθρωπον· καὶ τοῦ πατρὸς, νὰ μὴ μεταχειρίζεται εἰς τὴν γυναῖκα του μέσοντι, τὸ ὅποιον ἐνοχλεῖ τὸ ἐγκυμονοῦμενον. Εἰς δὲ τὴν γέννησιν, νὰ ἀφίνουσι εἰς τὴν φύσιν τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν τοῦ νὰ τὸ ἐκφέρῃ εἰς τὸ φῶς, ἀλλὰ νὰ μεταχειρίζονται καὶ τὴν βοήθειαν τῆς τέχνης, ἔταν δυσκολεύεται φυσικῶς ἢ γέννα. Μετὰ δὲ τὴν γέννησιν ἀρχίζει κυρίως ἡ παιδαγωγία, καὶ πρῶτον μὲν ἡ σωματικὴ, ἔπειτα δὲ ἡ πνευματικὴ. Ταύτην ἐμπιστεύονται οἱ γονεῖς εἰς τοὺς διδασκάλους, οἵτινες χρεωστῶν νὰ τὰ παιδαγωγήσωσι κατ' ὄλους τοὺς κανόνας τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης. Εἰς ὅλον τοῦτο τὸ εἰάστημα τὰ τέκνα εἶναι ὑπήκοα εἰς τοὺς γονεῖς, τῶν ὁποίων ἡ θέλησις εἶναι εἰς αὐτὰ νόμος. Ἀφ' οὗ ἡλικιωθῶσιν, ἔχουσι χρέος νὰ τιμῶσι καὶ νὰ σέβωνται καὶ νὰ εὐγνωμονῶσι πρὸς τοὺς γονεῖς, οἵτινες εἶναι οἱ μέγιστοι εὐεργέται των· καὶ εἰς τὸν ὅτι εἰς τὸν δύνανται νὰ τραφῶσι, χρέος των εἶναι νὰ τοὺς γηροκομήσωσι μὲ πᾶσαν χαρὰν καὶ προθυμίαν· διότι εἰς τὸν ἔχωμεν χρέος νὰ βοηθῶμεν ἅπλως πάντα ἀδύνατον ἄνθρωπον, πόσον πλείον τοὺς γονεῖς μας; Τέρατα ἀλλόκοτα τῷ ὄντι εἶναι καὶ θηρία ἀνήμερα οἱ καταφρονηταὶ τῶν γονέων των!

ΡΟΣ'. Ἡ μεταξὺ κυρίων καὶ ὑπηρέτων σχέσις δὲν πρέπει νὰ προσδιορίζεται μόνον μὲ τοὺς αὐστηροὺς νόμους τοῦ δικαίου, ἀλλὰ νὰ ἰλαρύνεται, ὅσον εἶναι δυνατόν, ἠθικῶς. Οἱ κύριοι λοιπὸν δὲν πρέπει μόνον μισθὸν καὶ τροφήν νὰ δίδουσι εἰς τοὺς ὑπηρέτας, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ ἀπαιτοῦν ἀπ' αὐτοῦς παρὰ πολλὰ, νὰ μὴ τοὺς μεταχειρίζονται ὡς ἀνδράποδα, νὰ τοὺς

ἐλαφρύνουν τοὺς κόπους των, νὰ φροντίζουν διὰ τὴν ζωὴν καὶ ὑγείαν των, νὰ παραβλέπουν, ἢ νὰ τιμωροῦν μετρίως τὰ σφάλματά των, πολυχρόνιου πίστευ καὶ ὑπηρεσίαν νὰ πληροῦνται μεγαλοψύχως κτλ. Οἱ δὲ ὑπηρετεῖται χρεωστοῦν νὰ μὴ ὑπηρετῶσιν ἀπλῶς ὡς ὑπόχρεοι, ἀλλὰ μὲ ἀγάπην καὶ προσήλωσιν εἰς τοὺς κυρίους των, νὰ φυλάττωσιν ἔχει μένου τὰ κτήματα, ἀλλὰ καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὰ μυστικά τῆς οἰκογενείας τῶν κυρίων των. Ἐννοοῦνται δὲ ὅλα ταῦτα, ἔπου ἡ ὑπηρεσία γίνεται μὲ δικαίαν συνθήκας, ἀλλ' ἔχει ἔπου ὁ ὑπηρετῆς εἶναι δούλος καὶ ἀνδραπόδον καὶ πράγμα τοῦ κυρίου του· οἱ κύριοι τοιούτων ἀνδραπόδων πρέπει νὰ μεταχειρίζονται ἔλα γὰ μέγα διὰ νὰ κάμωσιν ἀνθρωπίνην τὴν ἀνδραποδωδὴ κατάστασιν τῶν δούλων των.

ΡΟΖ'. Οἱ συγγενεῖς εἶναι φίλοι ἐξ αἵματος, μ' ἔλον ὅτε πολλάκις δὲν ἔχουν φιλίας αἰσθήματα πρὸς ἀλλήλους. Εἰ μὲν οὗτοι ζῶσιν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, χρεωστοῦν ν' ἀγαποῦν καὶ νὰ τιμῶσι τὴν κεφαλὴν τῆς οἰκογενείας καὶ νὰ συναγωνίζονται πανταίως πρὸς διατήρησιν καὶ αὔξησιν τῆς κοινῆς τοῦ οἴκου εὐτυχίας· εἰ δὲ ζῶσιν ἐκτὸς, ἔχουσι πάλιν μακρόθεν τὸ αὐτὸ καθῆκον. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ μινύωνται εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς οἰκογενείας, καὶ νὰ προστάζωσιν, ὅσα μόνον ὁ οἰκοδεσπότης ἔχει τὸ δίκαιον νὰ προσδιορίζη· ἀλλὰ μόνον, ἔταν ἐρωτῶνται, τότε χρεωστοῦν νὰ λέγωσι τὴν γνώμην των εἰς τὰ τριαῦτα.

ΡΟΗ'. Εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν καθῆκον καθενὸς εἶναι, καὶν πολίτης εἶναι, καὶν μέτοικος, νὰ θεωρῆ τὴν κοινωνίαν ταύτην οὕτως, ὥστε πολίτην καὶ ἄνθρωπον νὰ ἐκλαμβάνη ὡς ἔντι καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον. Διὰ δὲ τούτου τοῦ μέσου ἡ φιλανθρωπία γίνεται πατριωτισμὸς, ὅς τις, καθ' ἡμέ-

κή ἀγάπη, τίποτ' ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἢ χρεωστούμενη εἰς τὴν πατρίδα, τὴν ὁποίαν γέννησις ἢ ἐκλογή μᾶς τὴν ἔκαμεν ἰδικήν μας, καὶ ἐπομένως εἶναι φρονήματα καὶ πράξεις κατὰ τὸ καθήκον γιόρμεναι εἰς αὐτήν. Ἄλληθινοὶ δὲ χαρακτήρες τοῦ πατριώτου εἶναι τιμὴ πρὸς τοὺς νόμους τῆς πόλεως καὶ ὑπακοὴ εἰς αὐτούς, καὶ δραστηκὴ συνέργεια τῆς κοινῆς εὐτυχίας, καὶ προστασία αὐτῆς κατὰ τῶν ἐπιδημιῶν, καὶ θυσία καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς διὰ τὴν σωτηρίαν της.

ΡΟΘ΄. Καθήκον λοιπὸν τοῦ πολίτου εἶναι ἔχει μόνον νὰ μὴ κάμνη ὅ,τι βλάπτει τὴν κοινωσίαν, οἷον ἀποστασίαν, προδοσίαν, συνωμοσίαν κτλ., ἀλλὰ νὰ κάμνη καὶ ὅ,τι προξενεῖ εὐτυχίαν εἰς τὴν πατρίδα του, οἷον ν' ἀγωνίζεται διὰ τὴν παιδείαν τῶν συμπολιτῶν του, νὰ βοηθῆ τὰς τέχνας καὶ τὴν ἐμπορίαν, νὰ πληρόνη μετὰ χαρᾶς τοὺς φόρους, καὶ μ' ἓνα λόγον νὰ κάμνη πᾶν ὅ,τι εὐτυχιζει τὴν πατρίδα του. Εἶναι δὲ ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος διπλῆ, παθολογικὴ, διὰ τὴν ὁποίαν καθεὶς ἀγαπᾷ ἐκ συνηθείας τὸν τόπον, ὅπου ἐγεννηθῆ, καὶ ἠθικὴ, διὰ τὴν ὁποίαν ἀγαπᾷ ὁ ἐνάρετος πολίτης νὰ ἐκπληρόνη τὰ πρὸς αὐτὴν καθήκοντά του. Ὅταν δὲ ἡ φυσικὴ πατρίς δὲν γνωρίζῃ τὸν πολίτην της, ἤγουν ὅταν δὲν δύναται νὰ τὸν θρέψῃ, οὐδὲ τὸν τιμᾷ ὡς ἄνθρωπον, δύναται ν' ἀφήσῃ ταύτην καὶ νὰ ἐκλέξῃ ἄλλην. διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἄψυχου πράγμα, ἢ δένδρον τι ἀμετακίνητον ἀπὸ τὸν τόπον του· ἀλλ' εἶναι λογικὸν ὄν, καὶ πρῶτον εἶναι ἄνθρωπος, ἔπειτα πολίτης. Εἰς δὲ ταύτην τὴν δευτέραν του πατρίδα, ὡς ἐκλελεγμένην ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν του θέλῃσιν, χρεωστεῖ μὲ πλειότερον λόγον νὰ φυλάττῃ τὰ καθήκοντά του, παρὰ εἰς τὴν πρώτην. Ποτὲ ὅμως δὲν πρέπει δι' ὠφέλειαν τῆς πατρίδος του νὰ καταπατῆ τῶν ἄλλων πόλεων τὰ δίκαια.

ΡΠ'. Ἡ φιλανθρωπία ἀναφερομένη εἰς ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος ὀνομάζεται Κοσμοπολιτισμός. Εἶναι λοιπὸν αὕτη ἀπεριόριστος τῆς σπουδῆ τοῦ νὰ ἐκτείνῃ τελειότητα καὶ εὐδαιμονίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους πάντες χρόνου καὶ τόπου, ὅσον συγχωροῦν αἱ περικρισμένα δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ γνήσιος κοσμοπολίτης πρέπει νὰ εἶναι καὶ χρηστὸς οἰκοδεσπότης, καὶ ἐν γένει ἀγαθὸς ἄνθρωπος.

Σημείωσις. Μ' ἔλον ὅτι οἱ Ἕνθρωποι εἶναι διάφοροι τὴν γλῶσσαν, τὰ ἥθη, τὰ χεῖμα, τὸν τόπον, τὴν πολιτείαν, τὴν θρησκείαν, τὴν παιδείαν, καὶ ἄλλα ἀναρίθμητα περιστατικά· εἶναι μ' ἔλον τοῦτο μέλη τῆς αὐτῆς μεγάλης οἰκογενείας, καὶ τέκνα τοῦ αὐτοῦ οὐρανοῦ πατρὸς. Πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρῶνται ἔλοι ὡς ἀδελφοὶ καὶ ἀδελφαὶ καὶ συγγενεῖς· καὶ εἰς τοῦτο στέκει ἡ γενικὴ φιλανθρωπία, ἡ ὅποια εἶναι ἠθικὴ, ἀλλ' ἔχει παθολογικὴν, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον ν' ἀγαπήσωμεν οὕτω χωρὶς προσωπικὴν καὶ ἄμεταν γνωριμίαν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Οὕτω θεωρούμενοι ἔμποροῦν ὅλοι οἱ λαοὶ ν' ἀποτελέσωσιν ἕνα λαόν, καὶ ὅλαι αἱ πόλεις μίαν πάλιν Κοσμοπόλιν ὀνομαζομένην, τῆς ὅποιας ἐπικράτεια εἶναι ὅλον τὸ πρόσωπον τῆς Γῆς. Πᾶς ἄνθρωπος εἶναι πολίτης ταύτης τῆς Κοσμοπόλεως, καὶ ἐπομένως εἶναι κοσμοπολίτης. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ὁ ἄνθρωπος ἐκτείνει τὸ πνεῦμα τοῦ εἰς πάντα χρόνον καὶ τόπον ἐπιθυμῶν νὰ μάθῃ τὰ τῶν συμπολιτῶν του· διὰ τοῦτο μελετᾷ ἄσμενος τὴν Γεωγραφίαν καὶ τὴν γενικὴν Ἱστορίαν, διὰ νὰ ἐξεύρῃ ὅλους τοὺς τώρα ζῶντας ἀδελφοὺς καὶ συμπολίτας του, καὶ τὰ ἔργα τῶν εἰς τὸν παρελθόντα χρόνον ζησάντων. Καθὸ κοσμοπολίτης χρεωστῆ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐκτείνῃ τὴν τελειότητα καὶ εὐδαιμονίαν πανταχοῦ καὶ πάντοτε· καὶ ἔμπορεῖ καθεὶς νὰ τὸ κατορθώσῃ, ὅσον τὸν συγχωροῦν αἱ δυνάμεις του. Δὲν εἶναι ἀραγε τοιοῦτοι πάγκοινοι εἰεργέται, ὅσοι κόμνουν ὠφελίμους εὐρέσεις, καὶ τὰς γνωστοποιοῦσι προσκοιρὴν ὠφέλειαν; Δὲν εἶναι τοιοῦτοι, ὅσοι ἐνπσχολήθησαν διὰ βίου εἰς τὰς ἐπιστήμας, εἰς τὸν φωτισμὸν τῶν ἄλλων, εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἠθικῶν φρονημάτων, καὶ ἐν γένει εἰς τὴν παιδείαν τοῦ πλησίον των; Ἀλλὰ δὲν ἀντιφέρεται εἰς τὸν πατριωτισμὸν ὁ κοσμοπολίτης; Μὲ τὸ αὐτὸ δίκαιον ἔμπορεῖ νὰ ἐρωτήσῃ τις, Ἄρα δὲν ἀντιφέρεται εἰς τὸν πατριωτισμὸν ἡ ἀγάπη τῆς οἰκογενείας; διότι ὁ γνήσιος κοσμοπολίτης ἐκπληρῶν καθὲν ἐκ τῶν τριῶν τούτων καθήκόντων του, ἐκπληρῶν ἐν ταυτῷ καὶ τὰ ἄλλα δύο. Κοσμοπολίτην δὲν ἐγνοοῦμεν ἐδῶ ἄνθρωπον

ἀκατάστατον, περιφερόμενον ἀσκόπως ἑδῶ καὶ ἐκεῖ, ἀλλὰ τὸν ἐνδύρετον ἄνθρωπον, ὅστις, καθὼς τοιοῦτος, εἶναι χρήσιμος καὶ εἰς τὸν οἶκόν του καὶ εἰς τὴν πατρίδα του καὶ εἰς ὅλον τὸν κόσμον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Κανόνες ἐμπειρικοί περὶ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς.

ΡΗΑ΄.

Μ᾽ ὅλον ὅτι ἡ διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρχικῶς ἀγαθὴ (ΨΔ΄.), μ' ὅλον τοῦτο φαίνεται εἰς αὐτὸν, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ἡ πείρα, κλίσις τις εἰς τὸ κακόν, εὐθὺς ἀποῦ δύναται νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἐλευθερίαν του ἡγουν, καθεὶς καὶ ἀπαίδευτος καὶ πεπαιδευμένος κλίνει τρόπον τινα εἰς τὸ νὰ παραβῇ τὸν ἠθικὸν νόμον, καὶ νὰ ἐξαιρεθῇ ἀπ' αὐτὸν πρὸς χάριν τῶν παθῶν του. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ἐμπειρικὴ, καὶ, καθὼς ὅλαι αἱ ἐπαγωγικαὶ δεῖξεις, δὲν ἔχει βεβαίαν τινὰ καὶ ἀναντιρρήτην τὴν δύναμιν ἑπισηρίζεται δὲ εἰς τὰς ἐφεξῆς παρατηρήσεις.

ΡΗΒ΄. Ἐὰν παρατηρήσωμεν τὸν ἄνθρωπον, καθὼς μᾶς τὸν παριστάνει ἡ πείρα καὶ τῶν παρελθόντων καὶ τῶν ἐνεστώτων χρόνων, θέλομεν ἰδεῖν τὰς ἐλευθέρας πράξεις του μολυσμένας μὲ ἀμαρτήματα ἡ δὲ τούτο προφίρομεν τὴν πρότασιν, Οὐδεὶς ἀναμάρτητος, μὲ τὴν αὐτὴν βεβαιότητα μὲ τὴν ὁποίαν λέγομεν καὶ, Οὐδεὶς ἀθάνατος, ἐπειδὴ ἡ Ἱστορία δὲν ἐμπορεῖ νὰ μᾶς κάμη κάμμίαν ἐξαιρέσιν. Συμπεραίνεται δὲ ἡ εἰς τὸ κακόν κλίσις μέρος μὲν ἀπὸ τοῦ ἀγαθῆς

τάνοντας, ἐπειδὴ πάντοτε καὶ πανταχοῦ, καὶ πολιτισμένοι καὶ ἀπολίτιστοι, καὶ γραμματισμένοι καὶ ἀγράμματοι περιέπεσαν εἰς ἀμαρτήματα· μέρος δὲ ἀπὸ τὴν εἰλικρινῆ ὁμολογίαν τῶν ἀρίστων ἀνδρῶν, ὅτι ἐπολέμησαν συχνότατα μὲ τὰ πάθη των, καὶ δὲν ἐφάνησαν πάντοτε νικηταί. Εἰς ταύτην τὴν κλίσιν ἔχει τὴν βάσιν του καὶ ὁ ἀφευδῆς λόγος, Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἢ δὲ σάμξ ἀσθενῆς.

ΡΗΓ'. Ἡ πρὸς τὸ κακὸν κλίσις δὲν φαίνεται εἰς ἔλους τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπίσης· διότι ἄλλοι μὲν εἶναι ἀσθενεῖς νὰ διατηρήσωσι τὰ φρονήματά των, νὰ ἐκτελέσωσι τὰς ὑποσχέσεις των, καὶ μ' ἓνα λόγον νὰ ἐνεργήτωσιν ὅσα κρίνουσιν ἀγαθὰ· ἄλλοι δὲ πράττουσι τὸ ἀγαθὸν δι' ὠμὲ- λειάντων, καὶ ἀποφεύγουσι τὸ κακὸν, ὅχι ὡς κακὸν, ἀλλ' ὡς βλαβερὸν, ἢ γου οὐδηγοῦνται εἰς ὅλα ὅχι ἀπ' ἀγάπην τῆς ἀρε- τῆς, ἀλλ' ἀπὸ φρόνησιν· ἄλλων δὲ εἶναι παντάπασι διεφθαρ- μένη ἢ καρδία, ὡστ' ἀποφεύγουσι τὸ ἀγαθὸν καὶ πράττουσι τὸ κακόν.

ΡΗΔ'. Ἡ πρὸς τὸ κακὸν κλίσις δὲν εἶναι ἔμφυτος διά- θεσις τοῦ ἀνθρώπου· διότι ἡ ἔμφυτος διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀγαθὴ (Υ5').· εἰάν εἴπωμεν τώρα, ὅτι ἔχει καὶ ἔμφυτον διάθεσιν πρὸς τὸ κακόν, ἢ φύσις τοῦ ἀνθρώπου θέλει εἶσθαι πραγματικὴ ἀντίφασις· ἀλλ' εἶναι ἐπουσιῶδες τι τῆς ἀνθρωπί- νης φύσεως, δυνάμενον ν' ἀποβληθῆ μὲ τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρε- τῆς· ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ἐπουσιῶδες τοῦτο εἶναι ἐμπειρικὸν γνώ- ρισμα τῆς ἀνθρωπότητος, ὡστ' ἀπὸ μικρὸν παιδίον ὁ ἀνθρω- πος δεικνύει τὴν πρὸς τὸ κακὸν κλίσιν του, διὰ τοῦτο τὸ ἐκλαμβάνομεν ὡς φυσικόν τι τοῦ ἀνθρώπου ἴδιον· καὶ διὰ τοῦτο ἐρρέθη καὶ »Φύσει ἔγκειται τοῦ ἀνθρώπου ἢ διάνοια ἐπὶ τὰ πονηρά.α.

Σημείωσις. Τὰ παιδιά συνηθίζουσι νὰ παιζῶσιν ἢ μὲ ἄψυχα πράγματα, ἢ μὲ ζωάρια, ἢ μὲ ἄλλα παιδιά· ὅταν παιζοῦν μὲ τὰ πρῶτα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ χαλῶσι, τὰ θραύουσι, τὰ διαφθεύουσι· τοῦτο ἔμπορεῖ ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἀνικανότητά των, ὅτι ἔνδυναται νὰ πιάσωσι τακτικῶς, καὶ νὰ μεταχειρισθῶσιν ὡς πρέπει τὰ πράγματα· ἀλλ' ὅταν παιζῶσι μὲ τὰ δεύτερα, τὰ βρασνίζουσι οὕτω τὰ ἄθλια, ὥστε φαίνεται εἰς αὐτὰ κάποια ἠθὴν καὶ χυρὰ ἀπὸ τοὺς πέδους ἰκείνων, πολλάκις ἔτι καὶ τὰ σκοτίζουσιν· ὅταν παιζῶσι μ' ἄλλα παιδιά, ἢ σπουδαίων εἶναι νὰ ἐπικρατήσῃ τὸ ἐν τὰ ἄλλα· καὶ πολλάκις οὕτω καταστῶν εἰς ἁρμονίαν τὰ παιγνιδία των. Ἐντεῦθεν γίνεται φανερόν, ὅτι παιδεύθην ἔστω ἄνθρωπος κλίει εἰς τὸ κακόν.

ΡΠΕ'. Ἄλλὰ πόθεν ἄραγε προήλθεν ἡ κλίσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ κακόν; ἄραγε ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τὸ κακὸν παράδειγμα; πλὴν ἔμπορεῖ πάλιν νὰ ζητηθῇ, Διατὶ νὰ δώσωσιν αἱ παιδαγωγοὶ καὶ ἀνατροφοὶ κακὸν παράδειγμα; καὶ οὕτω κυκλικῶς νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ πρῶτον ζήτημα. Ὑπερνεκῶς ἄραγε ἡ εἰς τὸ κακόν κλίσις τὴν δύναμιν τοῦ Λόγου; ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ δεξιὰ αἰτεῖται τὸ ἐν ἀρχῇ· διότι κύριόν μας ζήτημα εἶναι, Πόθεν ἡ εἰς τὸ κακὸν κλίσις· ἀλλ' εἶναι αἷτιον ἡ κοινὴ τῶν ἠθῶν διαφθορά; ἀλλὰ πόθεν προήλθεν αὕτη πάλιν; Μένει λοιπὸν ἄπορον καὶ ἀνεξήγητον φιλοσοφικῶς τὸ ζήτημα τοῦτο· εἰ δὲ προστρέξωμεν εἰς τὴν ἰεράν φιλοσοφίαν, ἐκεῖ θέλομεν εὐρεῖν τὸ ἀμάρτημα τοῦ γενάρχου ἀρχὴν καὶ ρίζαν τῆς εἰς τὸ ἀμαρτάνειν εὐεπιφόρου κλίσεως τοῦ ἀνθρώπου.

ΡΠΣ'. Μ' ὅλον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει κλίτιν εἰς τὸ κακόν, μ' ὅλον τοῦτο αἱ ἠθικαὶ ἐντολαί, αἱ διὰ τῆς νομοθεσίας τοῦ Λόγου προσδιοριζόμεναι, μένουσι πάντοτε μ' ὅλην τὴν δύναμιν καὶ ἀξίαν των. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος χρεωστεῖ νὰ εἶναι ἠθικῶς ἀγαθός, πρέπει ἐξ ἀνάγκης καὶ νὰ δύναται νὰ εἶναι τοιοῦτος. Ἄλλ' ἐπειδὴ, διὰ νὰ γείνη ἀγαθός ὁ ἄνθρωπος, δὲν ἀρχίζει ἀπὸ τὸ ἀνεύθυνον, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας· διὰ τοῦτο ἡ ἠθικὴ βελτίωσις του εἶναι ἕξουσις ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ εἰς τὸ

οδος εἰς τὸ ἀγαθόν· διὰ τοῦτο ὀνομάζεται δικαίως ἐπιστροφή τῆς καρδίας καὶ τῆς ζωῆς, ἢ συντομώτερον μετάνοια, ἢ γουν μεταβολὴ ἕλων τῶν ἠθικῶν φηνημάτων, ἀπὸ τὰ ὅποια ἐκπηγάζουσιν αἱ πράξεις.

ΡΗΖ'. Ἐὰν εἰς τὴν ἠθικὴν μας διάθεσιν ἐγκείμενα σπέρματα τοῦ ἀγαθοῦ δὲν ἐμποροῦν νὰ ματαιωθῶσιν, ἢ νὰ καταπιγῶσι παντάπασιν ἀπὸ τὴν εἰς τὸ κακὸν κλίσιν, ἀλλὰ μόνον ἐμποδίζεσθαι δι' αὐτῆς ἢ τελεσφόρησίν των· ἡμεῖς μένομεν πάντοτε ἐλεύθερα ὄντα, καὶ δυνάμεθα νὰ καταπαλαίσωμεν τὴν κακὴν ταύτην κλίσιν, ἐὰν μόνον θελήσωμεν. Διὰ τοῦτο αἱ ἐντολαὶ τοῦ Λόγου ἔχουσι πάντοτε τὸ κῦρος καὶ τὸ κράτος καὶ τὴν ἰσχὺν, τὴν ὅποιαν ἀπεδώκαμεν εἰς αὐτοὺς πρὶν τῆς εἰς τὸ κακὸν κλίσεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ πρὶν μάθῃ ὅτι ἔχει τὴν ἐλευθέραν ταύτην δύναμιν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐπιρρέπης εἰς τὸ κακὸν, καὶ διὰ μιᾶς νὰ γείνη ἀγαθὸς δὲν δύναται· διὰ τοῦτο ἡ ἠθικὴ τὸν εὕρισκει τρέπον τινὰ εἰς τὸν δρόμον τῆς κακίας, καὶ διορθώνουσα αὐτοῦ τὰ διαβήματα, τὸν γυρίζει εἰς τὸν δρόμον τῆς ἀρετῆς.

ΡΗΗ'. Πρῶτος βαθμὸς εἰς τὴν ἀρετὴν εἶναι ν' ἀφεθῇ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν κακίαν »ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ »ποίησον ἀγαθόν«, εἶπεν ὁ Ψαλμωδός· καὶ τοῦτο ὀνομάζεται μετάβασις ἀπὸ βίου εἰς βίου ἄλλον· ὁ πρῶτος οὗτος βαθμὸς εἶναι ἀποφατικὸς καὶ ἀπλοῦς· ἀλλὰ δύσκολος καὶ βαρὺς· οἱ ἐφεξῆς βαθμοὶ εἶναι καταφατικοὶ καὶ σύνθετοι, ἢ γουν πραγματικαὶ ἐκτελέσεις τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' εὐκολώτεραι καὶ τερπνότεραι, ἐπειδὴ γλυκύνονται ἀπὸ τὸ ἀνεκλάλητον νέκταρ τῆς μαρτυρίας τοῦ συνειδότητος· Σταθερὰ λοιπὸν ἀπόφασις νὰ ζῶμεν ἐναρέτως εἶναι ἡ πρώτη βᾶσις τῆς ἀρετῆς.